

tief ervaren seculariseringsproces beperkten de kerken zich als 'genootschappen' meer en meer tot de rol van instituten ter verzorging van het persoonlijk zieleheil. Tijdens de postrevolutionaire Restauratie hadden zij aanvankelijk in overgrote mate nog hun toevlucht gezocht in romantisch gekleurde idealen van een zo goed mogelijk herstel der oude structuren. Langzamerhand echter bereikten zij op onderling verschillende wijzen — men denke aan het vrijzinnige cultuurprotestantisme, het nationaal-conservatieve lutheranisme, het neoscholastieke katholicisme, in ons land natuurlijk de verschillende richtingen binnen de Nederlandse Hervormde Kerk en het neo-calvinisme — een verzoening met de liberale 'burgerlijke' maatschappij. Die werd in toenemende mate, parallel lopend met de groeiende industriële (r)evolutie, gekenmerkt door haar individualistische en kapitalistische structuren. Deze bij wijze van correctie te kerstenen gold voor sommige stromingen als een na te streven oplossing van definitieve aard. Zo leken aan het eind van de negentiende eeuw de verschillende kerken en de haar steunende theologieën de *Aufklärung* met haar ideologische en sociale gevolgen althans voor zichzelf te hebben 'überwunden'.

Zonder hier in te gaan op de tijdens het symposium door de inleiders uitvoerig geschetste (theologische) ontwikkelingen van de twintigste eeuw, kunnen thans in aansluiting daarop de voor ons relevante werkhypothesen van een politieke theologie, die ik vooral aan Metz ontleen, worden omschreven. In het verleden, zo luidt de redenering, is het met de Verlichting ingezette proces van scheiding tussen het heteronome openbaringsgegeven en het autonome *saeculum* of *politicum*, tussen christelijk geloof en profaan denken, tussen kerk en maatschappij, tussen belijdend christen-zijn en staatsburgerschap op een voor hedendaagse christenen onbevredigend lijkende wijze verwerkt. Enerzijds zijn gelovigen teveel blijven steken in oplossingen die in wezen hun inspiratie ontleenden aan herstel van de 'voraufklärerische' toestanden van het *ancien régime*. Gewezen zij op de neoscholastieke fundering van de katholieke sociale leer met haar abstracte, natuurrechtelijke beginselen inzake de door God gewilde orde en op Abraham Kuypers antithetische *corpus christianum*-idealën, die zouden beantwoorden aan Gods ordinantiën. Anderzijds pasten gelovigen zich te weinig kritisch aan bij de rationalistische en individualistische denkbbeelden van de Verlichting als bewerkster van vrijheid, mondigheid, democratie, mens- en burgerrechten enzovoorts. Zij accepteerden uiteindelijk de 'Privatisering' van geloof en kerk, daarmee de maatschappij overlatend aan